ARISTOTELOVA NAUKA O ROBSTVU

Često se puta pripisuje Aristotelu nauka, da su neki ljudi po svojoj naravi robovi, a drugi gospodari; da su dakle neki rođeni zato, da robuju, a drugi, da gospoduju. Tko znade, koliko o tom ovisi, što se pripisuje ovomu možda najvećemu filozofu svih vremena, čiji glas i sada odjekuje po čitavom svietu razgovietno pored svih smetnja, taj će jamačno željeti, kako bi doznao, što je Aristotel doista naučavao glede robstva. Ovoj želji neka udovolji moj članak, a time ću ujedno obrazložiti, što sam kratko o tom kazao u svojoj Poviesti filozofije (I. str. 172.).

Aristotel je očitovao svoje mišljenje u obširnoj razpravi u prvoj knjizi svoje Politike, gdje izpituje podrietlo države i njezine temelje.

I. ŠTO ZNAČI KOD ARISTOTELA IZRAZ »PHYSEI« (PO PRIRODI)

Da možemo izpravno shvatiti, u kojem smislu Aristotel upotrebljava izraz po naravi rob, po naravi gospodar — physei doulos, physei despotes — moramo promatrati, *kako se služi izrazom »physei«, da protumači podrietlo kuće i sela i države.*

1. *Evo kako postaje kuća:*[1] »Najprije se moraju združiti u dvoje oni, koji ne mogu biti jedan bez drugoga, kao mužko i žensko poradi rađanja, i to ne za to, jer sami tako hoće, nego jer imaju, kao i ostala osjetna bića i biline, naravnu težnju, ostaviti iza sebe biće, koje je njima slično. A ono, što po prirodi upravlja i ono, što stoji pod upravom, združuje se poradi spasa, jer po prirodi upravlja i gospoduje ono, što je sposobno mišlju predviđati; a ono, što je sposobno tielom ovo izvesti, stoji pod upravom te je po prirodi podložno. Zato služi gospodaru i robu isto na korist«. *Smisao je navedenih rieči ovaj:* Ljudi po svojoj naravi teže za tim, da imaju potomstvo; zato je ženitba između mužkoga i ženske prirodna uredba, jer bez nje ona težnja ne bi mogla biti izpunjena. Isto tako ljudi po svojoj naravi teže za svojim spasom, t. j. da mogu živjeti, i to što bolje, da se udovolji što bolje njihovim potrebama. Zato je nuždno ujedinjenje između gospodara i podanika, t. j. između onoga, koji upravlja, i onoga, koji stoji pod upravom, jer je ljudska priroda takva, te nemaju svi jednakih sposobnosti. Jedni vide, kako bi se moglo udovoljiti potrebama, a nemaju sila, koje su nuždne, da se mogu osnove izvesti. Drugi opet nemaju one spoznajne jakosti, ali imaju tjelesne sile, koje su nuždne, da mogu izvesti

[1] Polit. I. 2; 1252 a 26—34

osnove, koje je drugi zamislio. Zato je nuždno, da se ujedine poradi zajedničke potrebe i onaj, koji može zamisliti osnove, i onaj, koji ih može izvesti.

Na ovom je temelju Aristotel sagradio čitavu svoju filozofiju družtvovnoga života, od obitelji pa sve do države. Zato treba da pomno promotrimo ovaj temelj. *Njegov je smisao ovaj:* Tko teži za svrhom, teži i za sredstvom, bez kojega ne može postići svrhe. Ovo je sigurna istina. Kakva je dakle težnja za svrhom, takva je i težnja za nuždnim sredstvom. Ako je težnja za svrhom neodoljiva, neodoljiva je i težnja za sredstvom. Ako li je težnja za svrhom slobodna, slobodna je i težnja za sredstvom. Iz toga, što je neko sredstvo za postizavanje neke svrhe nuždno, ne sliedi, da se ovo sredstvo nuždno mora upotriebiti, nego samo to, da ga mora upotriebiti onaj, koji hoće da postigne onu svrhu. Ali i onda treba razlikovati između sredstva, koje je posve individualno određeno, i sredstva, koje je određeno samo prema svojoj vrsti. I kod težnje za svrhom treba razlikovati, je li nuždna samo obćenito govoreći, ili i za svakog pojedinca. Što znači ovo razlikovanje, biti će odmah jasno, ako promotrimo pod ovim vidikom ženitbeni i službenički odnos.

Istina je, da ljudi teže za tim, da ostave iza sebe potomstvo, a ovoga nema bez ženitbe; zato ljudi teže za ženitbom. Ali ljudi samo obćenito govoreći imaju težnju za potomstvom, a ne svaki pojedinac. Zato ljudi teže za ženitbom samo obćenito govoreći, a ne svaki pojedinac. Osim toga i onaj, koji teži za ženitbom, ne teži nuždno za ženitbom s ovom individualnom osobom, nego može birati. Iz toga sliedi, da ljudi obćenito govoreći sklapaju ženitbe, te je neženja iznimka, pa ipak je svaki pojedinac slobodan i glede ženitbe uobće i glede izbora osobe, s kojom želi sklopiti brak. U tom je smislu ženitba prirodna uredba, te je čovjek po prirodi ili muž ili žena, naime u braku. Ali iz samoga ovoga još ne sliedi, da se brak ne može razkinuti. Da je pojedini brak nerazrješiv, ovo sliedi iz posebne prirode njegove svrhe, a ne iz toga samoga, što je prirodna uredba. Brak ne ide samo za tim, da se rađaju djeca, nego i za tim, da se odgoje, pa da bračni drugovi provode i zajednički život u ljubavi. Poradi toga brak mora biti nerazrješiv, a ne za to, što je prirodna uredba. Što brak može služiti i drugim svrhama, osobito ekonomske i političke prirode, to je posve slučajno, te zato ne može biti nikakav razlog, da se razvrgne, niti može biti glavni razlog, da se sklapa. *U ovom je dakle smislu ženitba ili brak prirodna uredba ili zahtjev prirode ili postoji po prirodi — physei.*

2. Da vidimo, *u kojem je smislu službenički odnos prirodan.* Kako Aristotel kaže, ovaj je odnos nuždan »poradi spasa — dia ten soterian«. Rieč spas (soteria) u prvom redu znači sačuvanje života. Ali, kako se iz samog izraza »koristi — sympherei«[2] ra-

---

[2] a 34

zabire, treba to razumjeti i u širem značenju, te znači isto, što služiti udovoljavanju koje god potrebe. Zato su mogući i najrazličitiji takvi odnosi, koji idu za udovoljavanjem tolikih potreba. Ovih ima bezbroj. Sjetimo se samo nekih vrsta. Svatko treba hrane, da može živjeti. Tako i odiela i stana. Treba i pouke i zabave. Treba i nekoga, kome će dobro činiti bilo na materijalni ili na duhovni način. Treba i družtva, da može drugomu očitovati svoje misli i osjećaje. Sve se to po sebi razumije, a Aristotel i na raznim mjestima i kod raznih zgoda izričito priznaje. Tako izpitujući, da li onaj, koji je blažen ili potpunoma sretan, treba prijatelja, odgovara:[3] »Čini se, da je nezgrapno, sva dobra pripisivati sretnomu, a izuzimati prijatelje, koji su najveće vanjsko dobro. Osim toga, ako na prijatelja više spada dobročinstva izkazivati, negoli primati, to spada na dobroga i na krepost, dobro činiti; ako li je ljepše, dobro činiti prijateljima, negoli tuđincima, čestit čovjek trebat će onih, koji će dobročinstvo primati. Zato i pitaju, jesu li prijatelji nuždniji u nesreći ili u sreći, budući da onaj, koji je nesretan, treba dobročinitelja, a onaj, koji je sretan, treba nekoga, kome će dobro činiti. I nezgrapno je, sretnoga činiti samotnim, jer nitko ne bi želio u samoći posjedovati sva dobra; čovjek je naime za građanski i zajednički život određen po svojoj naravi.«

Jasno je, da niesu sve potrebe jednake. Hrana je bezuvjetno nuždna za uzdržavanje života. Slično, premda u manjem stepenu, odielo i stan. Pouka je nuždna, da se čovjek može usavršiti i sačuvati, što već ima. Zabava je nuždna, da život bude ugodniji. I djelokrug je nuždan, da čovjek može imati zadovoljstvo, da nije suvišan. Nuždan je i savjet i utjeha, da čovjek može lakše svladati sumnje i potežkoće. Zato je posve naravno, da postaju takve zajednice, kojima se udovoljava ovim potrebama. Ali u prvom redu nuždne su one zajednice, koje udovoljavaju životnim potrebama, t. j., koje idu za uzdržavanjem života. Zato su ove zajednice prirodne u prvom redu. Ali i ovdje treba primietiti, da ova potreba postoji samo obćenito govoreći, jer može netko odoljeti ovoj potrebi, kao oni, koji štrajkuju glađu; slično, kaošto može netko ostati neženja, premda obćenito govoreći ljudi teže za ženitbom. Osim toga i kod potrebe za uzdržavanjem života ostaje sloboda izbora, gdje će tražiti pomoć ili s kime će se složiti. Nadasve treba iztaknuti, da ova zajednica nije nerazrješiva poput bračnoga veza, jer se svrha ove zajednice postizava bez takve nerazrješivosti te bi ova samo škodila. Može se dogoditi, da je netko u nekom slučaju prisiljen, da kod nekoga traži pomoć, nuđajući rad za uzdržavanje. Ali prilike se mogu promieniti, te ne treba više ove pomoći. Ne valja ni to zaboraviti, da netko može u jednoj stvari trebati pomoći, a u drugoj pomagati onomu istomu, od kojega prima pomoć, ili nekomu drugomu ili raznim drugima.

[3] Ethic. Nic. 9, 9; 1169 b 8—19

Isto tako je fikcija i čovjek, koji ne bi nikomu drugomu služio. Što dakle Aristotel kaže, da onaj, koji predviđa, po naravi upravlja; a onaj, koji tielom izvodi njegove osnove, da po naravi stoji pod njegovom upravom, ne smijemo generalizirati, kao da jedan čovjek uviek i u svemu predviđa ili stvara osnove, a drugi da uviek i u svemu samo izvodi ove osnove. Aristotel jednostavno kaže:[4] »Upravlja i gospoduje po prirodi, što je sposobno mišlju predviđati; a ono, što je sposobno tielom ovo izvesti, stoji pod upravom te je po prirodi podložno. Zato služi gospodaru i službeniku isto na korist« (to men gar dynamenon te dianoia prooran archon physei, to de dynamenon to somati tauta poiein archomenon kai physei doulon). Nikakvim znakom ne napominje, da si predstavlja nekoga, koji samo predviđa, i to uviek i u svemu; i drugoga, koji ne može ništa predviđati, nego samo tielom izvesti osnove onoga prvoga. Ničim ne napominje, da zamišlja nekoga, koji bi uviek i u svemu upravljao; a drugoga, koji bi uviek i u svemu samo izvađao osnove nekoga drugoga. Niti ikako pokazuje, kao da su ova ista dvojica uviek i u svemu među sobom združeni kao gospodar i sluga ili rob.

Zato *treba Aristotela tako razumjeti, kaošto odgovara istini.* A istina jest: Kad se radi o tom, da se izvede neko djelo ili da se udovolji nekoj potrebi, onda je naravno, da vodi onaj, koji može kazati, što treba učiniti i koja sredstva upotriebiti; a onaj drugi, koji ima sile, koje su nužne, da se osnove izvedu, treba da se dade voditi kod ovoga posla. Kod drugoga posla možda će obratno biti podieljeno znanje kao i sile, te će onda naravno voditi onaj, koji je kod prijašnjeg posla slušao, a drugi će naravno slušati.

Ne smijemo dakle onog izraza »physei — po naravi« tako tumačiti, kao da znači, da onaj čovjek ima takvu narav, gospodarsku ili službeničku ili robsku narav, nego u smislu »logički«. Tako i mi kažemo, da je posve naravno, da kod nekoga posla onaj vodi, koji može kazati, kako treba raditi; a da sluša onaj, koji nema onoga znanja, ali koji može izvesti, što mu drugi kaže. Pa ipak time nipošto ne tvrdimo, da ovo zahtieva narav jednoga i drugoga ove dvojice, koji se tako združuju za posao. Zato kod prievoda rieči »physei« ne smiemo dodati rieči »svojoj«, nego jednostavno »po naravi«, ili možemo dodati rieč »stvari«, ili kazati »naravno«. Na sve ovo treba dobro paziti, da ne bismo Aristotela krivo shvatili te mu pripisivali očito krivu nauku, kaošto je nauka, da je netko po svojoj naravi gospodar ili rob (despotes — doulos).

II. ŠTO JE PREMA ARISTOTELU »DOULOS« (ROB)

Prije nego Aristotel odgovori na ovo pitanje, *istražuje, što je uobće »doulos« (rob).* Postavio sam na prvo mjesto grčki izraz, da iztaknem sumnju, može li se posve izpravno prevesti izrazom »rob«.

---

[4] Polit. 1, 2: 1252 a 31—34

1. Aristotel ovako postupa. Najprije ustanovljuje činjenicu, da je *rob neka vrsta živog oruđa:*[5] »Razne su vrste oruđa. Jedno je bez duše, drugo ima dušu. Tako je kormilo kormilarevo oruđe, koje nema duše; a podkormilar je njegovo oruđe, koje ima dušu. Pomoćnik (hyperetes) je naime u vještinama neka vrsta oruđa. Tako je i vlastničtvo (ktema) oruđe, koje služi životu (pros zoen), ne samo pojedina stvar, koju posjedujemo, nego i sve zajedno (he ktesis) je neko množtvo (plethos) raznih oruđa. A rob je neko vlastničtvo pojedine stvari, koja ima dušu (ho doulos ktema ti empsychon), i kao jedno oruđe na mjestu mnogih, svaki je pomoćnik (kai hosper organon pro organon, pas ho hyperetes)«. Rob je dakle oruđe, jer je pomoćnik, a svaki je pomoćnik neka vrsta oruđa. Ali nije svaki pomoćnik rob, nego samo onaj, koji je vlastničtvo onoga, kojemu služi. Aristotel služi se izrazom »ktema«, koji znači neko stečeno vlastničtvo (od glagola ktaomai — steći). Rob je uviek nečije stečeno vlastničtvo. Iz toga sliedi, da prema Aristotelu onaj, koji nije ničije vlastničtvo, nije rob. A svako vlastničtvo predpostavlja određenog vlastnika. Ne može dakle biti rob onaj, koji nema određenog vlastnika. Kod toga treba točno odrediti, što znače ove rieči »vlastnik« i »vlastničtvo« — »ktema«. Kako se razlikuje vlastnik dieteta od vlastnika roba? Ili vlastnik žene od vlastnika robkinje? Ili vlastnik prijatelja od vlastnika roba? Ili vlastnik suradnika od vlastnika roba? Sve su to pitanja od presudne važnosti, koja se ne mogu mimoići, kad se izpituje, što je uobće rob. Na žalost, Aristotel ovih pitanja ne postavlja, nego dalje tumači, *kakvo je oruđe rob.*

On veli:[6] »Budući da se činjenje (poiesis) vrstom razlikuje od djelovanja (praxis), pa ipak i jedno i drugo traži razno oruđe, nužno se i ovo na isti način razlikuje. A život je djelovanje, a ne činjenje ili proizvađanje (ho de bios praxis, ou poiesis estin); zato je i rob pomoćnik u onim stvarima, koje se tiču djelovanja (dio kai ho doulos hyperetes ton pros ten praxin). A vlastničtvo pojedine stvari zove se kao i dio (to de ktema legetai hosper kai to morion). I dio naime nije samo dio nekoga drugoga, nego je posve drugoga; a slično i vlastničtvo pojedine stvari (to te gar morion ou monon allou esti morion, alla kai holos allou; homoios de kai to ktema). Zato je robov gospodar samo gospodar, a nije njegov; a rob je ne samo gospodarov rob, nego i posve njegov (dio ho men despotes tou doulou despotes monon, ekeinou d'ouk estini, ho de doulos ou monon despotou doulos estin, alla kai holos ekeinou).« Promotrimo pomno, što Aristotel kaže. On predpostavlja kao poznatu i priznatu činjenicu, da su činjenje (proizvađanje) i djelovanje, kojim se ništa ne proizvađa, dvie razne vrste djelatnosti. Isto tako predpostavlja kao poznatu i priznatu činjenicu, da se za razne vrste djelatnosti treba služiti raznim vrstama oruđa, jer oruđe mora odgovarati djelu, kojemu

[5] Polit. 1, 4; 1253 b 27—33
[6] Polit. 1, 4; 1254 a 5—17

služi. Onda postavlja pitanje, kojoj vrsti djelatnosti pripada (ljudski) život. Njegov je odgovor, da je (naš) život neko djelovanje, a ne proizvađanje. Time jamačno Aristotel neće da kaže, da onaj, koji živi, ne može ništa proizvesti, nego da proizvađanje predpostavlja život, a da ga ne sačinjava. Lako ćemo ovo priznati. Ali nije tako lako vidjeti, kako iz toga sliedi, da je rob pomoćnik u onim stvarima, koje se tiču djelovanja, a ne proizvađanja. Svaki čovjek, pa i rob, očevidno štošta proizvodi. Kako dakle, da rob ne bi mogao služiti u onim stvarima, koje se odnose na proizvađanje? Aristotelov odgovor na ovo pitanje imademo tražiti u tome, što sliedi. On veli, da je vlastničtvo pojedine stvari poput nekog diela svoga vlastnika; a rob je vlastničtvo svoga gospodara; prema tome je rob dio svoga gospodara. Dio nije samo dio nekoga drugoga, nego je posve njegov. Budući da je i vlastničtvo pojedine stvari dio svoga vlastnika, zato je i ova stvar posve njegova. Zato je i rob dio svoga gospodara i posve njegov, jer je njegovo vlastničtvo. Naprotiv vlastnik nikako ne pripada svome vlastničtvu, kao ni cjelina svome dielu. Zato ni gospodar nikako ne pripada svome robu, dok rob podpuno pripada svome gospodaru kao njegov dio i njegovo vlastničtvo.

2. *Čitavo se ovo Aristotelovo izvađanje osniva na predpostavci, da dio posve pripada onomu, čiji je dio, a vlastničtvo pojedinih stvari da je dio svog vlastnika, i da je rob vlastničtvo svoga gospodara.* Ako ikada, ovdje treba *što pomnije izpitati smisao predpostavki i njihovu valjanost,* budući da o njima ovisi nauka o robstvu.

Što dakle znači: dio posve pripada onomu, čiji je dio? Znači li prema Aristotelu to, da ono, što je nečiji dio, ne može biti dio ničega drugoga? Jamačno može isti čovjek biti dio ili član raznih družtava. Hoće li Aristotel da kaže, da ono, što je dio, ne može imati nikakve posebne djelatnosti, izvan zajedničke čitave cjeline, kojoj pripada? I to je očito krivo, jer član družtva ima svoju djelatnost, koja nikako ne pripada i ne služi družtvenoj zajednici. Niti je Aristotel mogao htjeti kazati, da dio ne može imati nikakvih prava neovisno o cjelini, kojoj pripada kao dio ili član. Bez sumnje član obitelji ili kojegod druge zajednice ima svoja prava, što postoje neovisno o obitelji ili drugim zajednicama, kojih je član ili dio. Da Aristotel sve ovo znade i priznaje, o tom nema sumnje. Ako li je Aristotel htio da kaže, da dio kao takav posve pripada cjelini, onda je to istina. Član pripada posve svojoj zajednici. Član mora vršiti svoje članske dužnosti, koje su određene svrhom i prirodom dotične zajednice ili družtva. Ali član ne treba da radi samo za dotičnu zajednicu, nego i za koju drugu zajednicu, kojoj također pripada, pa i za samoga sebe. Vlastiti interesi i interesi raznih zajednica nijesu nužno u neskladu među sobom, nego se mogu liepo složiti. Makar čovjek bio samo jedan prema svome subjektu, ipak se njegove dužnosti i prava među sobom razlikuju i odnose na razne subjekte, ljude i družtva.

Isto tako treba razlikovati, što Aristotel kaže, da rob posve pripada svome gospodaru. Drugo je rob kao rob, a drugo rob kao čovjek ili kao pripadnik neke zajednice. Rob kao rob je čovjek s posebnim dužnostima, koje ima prema gospodaru, vršiti za njega neka djela. Kažem neka djela, jer jamačno ne može za njega obavljati sva djela. Ne može za svoga gospodara ili na mjestu njega misliti i htjeti, spavati ili bdjeti, i drugih djela, kojih nitko ne može vršiti preko drugoga. Što dakle Aristotel kaže, da rob posve pripada svome gospodaru, ne može značiti, da mora sve, što radi, raditi za svoga gospodara. Očito ne treba za gospodara raditi ni to, čega ovaj ne zahtieva. Makar dakle rob bio vlastničtvo svoga gospodara, ipak ne može imati dužnost, sve raditi za svoga gospodara; prema tome niti ne treba, da bude na sve spreman.

Što Aristotel kaže, da je svako vlastničtvo, dakle i rob, dio svoga gospodara, svakako ne može značiti, da je vlastnik sastavljen od svojih posjeda, svojih novaca i kuća i robova. Posjed ne može biti sastavni dio svoga vlastnika, niti se može dobar gospodar sastojati od loših robova. Ako se dakle kaže, da je vlastničtvo, pa i rob, dio svoga gospodara, ovo se smije razumjeti samo u nekom prenesenom smislu. Aristotel ne daje nikakva objašnjenja, nego jednostavno izvodi definiciju roba.

3. On *postavlja ovu definiciju roba:*[7] »Koja je dakle priroda robova i koje značenje, jasno je iz ovoga, što je rečeno. Onaj naime, koji nije svoj po prirodi, nego drugoga, ali je čovjek, po prirodi je rob. A drugoga je čovjek, koji je stečeno vlastničtvo, premda je čovjek. A stečeno je vlastničtvo oruđe, koje služi za rad te je odieljeno«. T. j. rob je neka vrsta oruđa, kojim se gospodar može služiti za rad. Od drugih se vrsta oruđa razlikuje time, što je rob čovjek. Kaošto oruđe ne radi u svoje ime, tako ni rob. Kaošto je oruđe posve drugoga, a ne svoje, tako i rob. Aristotel ne izpituje i ne spominje nikakvih granica u kojima je rob samo oruđe svoga gospodara. Niti određuje, za koje poslove gospodar smije upotriebiti svog roba. Niti nam kazuje, da li se sve, što rob radi, pripisuje gospodaru, te je ovaj za sve odgovoran, što rob radi. Niti upozorava na razliku, koju je bio spomenuo kod pitanja, može li biti prijateljstvo između gospodara i roba:[8] »Nema prijateljstva niti prava prema stvari, koja nema duše. Ali ni prema konju ili volu, niti prema robu kao robu, jer nema ništa zajedničkoga. Rob je oruđe, koje ima dušu, a oruđe je rob, koji nema duše. U koliko je rob, nema prijateljstva prema njemu, ali u koliko je čovjek. Svaki čovjek ima neko pravo prema svakomu, s kojim može imati zajednički zakon i ugovor. Može dakle imati prijateljstvo, u koliko je čovjek«. Aristotel dakle razlikuje roba pod dva vidika: u koliko je rob, i u koliko je čovjek. Priznaje

[7] Polit. 1, 4; 1254 a 13—17
[8] Ethic. Nic. 8, 13; 1161 b 1—8

dakle, da je rob čovjek i da ima sva prava, koja pripadaju čovjeku kao takvomu. Ne prikazuju dakle podpunu Aristotelovu misao, koji samo spominju rieči, da je rob oruđe, koje ima dušu, a izostavljaju što Aristotel odmah dodaje, da je rob čovjek, i da kao takav ima svoja prava, pa i na prijateljstvo sa svojim gospodarom.

III. JE LI ITKO PO PRIRODI ROB

Pošto je Aristotel postavio definiciju roba, odmah prelazi na pitanje:[9] »Poslie toga treba promatrati, *da li je itko po prirodi takav (t. j. rob) ili ne, i da li je za nekoga bolje i pravedno, da robuje ili ne; da li je naprotiv svako robstvo protiv naravi*«. Odgovara najprije ukratko (a 20—21): »Nije težko, razumom uvidjeti i upoznati iz toga, što se zbiva«.

1. *Aristotelovo mišljenje.* Za svoje mišljenje, da se robstvo ne protivi uviek naravi, niti da je uviek za roba štetno i nepravedno njegovo stanje, *navodi ove razloge:* Prvi je posve obćenite prirode:[10] »Vladati i biti pod vladom nije samo jedna od nuždnih stvari, nego i koristnih, te se odmah od rođenja neke stvari razilaze tako, te jedne stoje pod vladom, a druge da vladaju«. Aristotel ovdje govori posve obćenito, a ne samo o ljudima, te ne smijemo njegove misli prevesti, kao da su prema njemu nekoji zato rođeni, da stoje pod vladom, a drugi da vladaju. Aristotel upotrebljava srednji rod, a ne mužki (enia, a ne enioi). Još manje Aristotel ovim riečima tvrdi, da nekoji odmah od svoga rođenja imaju dužnost, drugomu služiti u svemu, a ovaj da se može njima služiti u svemu. Da mrtvo oruđe može stajati samo pod upravom nekoga, koji se njime služi, to je očita istina; ali da može i neki čovjek biti samo kao mrtvo oruđe drugoga čovjeka, ovo nije jasno. Aristotel navodi drugi razlog, koji je opet posve obćenite naravi:[11] »Koja se god stvar sastoji od više toga, te postaje nešto jedno, bilo iz suvislih bilo iz raztavljenih dielova, vidi se u svakoj ono, što vlada, i ono, što stoji pod vladom«. I ovdje Aristotel upotrebljava srednji rod (to archon — to archomenon), a ne mužki (ho archon — ho archomenos). Smisao je dakle njegovih rieči ovaj: Gdje se god nalazi neko jedinstvo između više toga ili više sastavnih dielova, nalazi se neko počelo jedinstva i nešto ujedinjeno. Bez sumnje ovo vriedi posve obćenito, pa i tamo, gdje nema nikakva robstva; i u posve slobodnim družtvima. Ali Aristotel još ne spominje ljudskih zajednica, nego na dosadanja obćenita promatranja nadovezuje refleksije o redu, koji vlada u živom biću, napose u čovjeku; koji je red koristan, a koji štetan po dotično biće:[12] »Životinja sastoji se od duše i tiela, od kojih jedno po naravi vlada, a drugo stoji pod vladom. U prirodnim stvarima treba odnose promatrati, kad još nijesu

---

[9] Polit. 1, 5; 1254 a 17—20
[10] a 21—24
[11] a 28—33
[12] a 34—b 10

pokvarene. Zato treba promatrati kod onoga čovjeka, koji je najbolje razpoložen prema tielu i prema duši, na kojemu je ovo jasno. Kod zlih naime ili kod onih, koji su zlo razpoloženi, čini se, da često puta tielo vlada dušom, jer je ova zlo i protiv prirode razpoložena. Najprije dakle možemo, kako rečeno, u životinji promatrati i gospodarsku i građansku vladu, jer duša vrši nad tielom gospodarsku (despotičnu) vlast, a razum (nous) nad požudom vrši građansku (političku) i kraljevsku vlast. U tome je jasno, da je za tielo i naravno i koristno, što stoji pod vlašću duše; i za trpni dio, da stoji pod vlašću razuma i onoga diela, koji ima razum; a obratno, da je svakomu štetno. Kod čovjeka opet i kod ostalih osjetnih bića isto tako«.

Sve je istina, što Aristotel kaže o odnosu između duše i tiela, između razuma i požude. Ali ovo još ne dokazuje, da može između ljudi postojati isti odnos. Zato Aristotel počima izpoređivati i razne vrste životinja među sobom, najprije domaće i divlje, onda mužko i žensko:[13] »Domaće su životinje po prirodi bolje od divljih, pa ipak je za njih bolje, da stoje pod čovjekovom vlašću, jer se tako spasavaju. Osim toga mužko je prema ženskome bolje po prirodi, a žensko slabije; ono vlada, a ovo stoji pod vlašću«. Niti time Aristotel još nije dokazao, da može po prirodi jedan mužki biti rob drugoga mužkoga.

Napokon Aristotel postavlja i ovu tezu:[14] »Na isti način treba da bude i kod svih ljudi«, t. j. da jedni vladaju, a drugi da su podložni. Evo, koji treba da služe, ili za koje je barem bolje i koristnije, da su drugomu podložni:[15] »Koji se dakle toliko razlikuju, koliko duša od tiela, i čovjek od zvieri, ovi su po prirodi robovi, kojima je bolje, biti pod vlašću, ako je i onima, o kojima je bilo rečeno. A na ovaj su način raspoloženi svi oni, kojih rad stoji u uporabi tiela, te je ovo najbolje, što mogu. Po prirodi je rob onaj, koji može biti drugoga, pa zato i jest drugoga; i onaj, koji ima razuma toliko, te zamiećuje, a ne da ima. Druge naime životinje služe poradi bolova, a ne zato, što razumiju. I uporaba malo mienja, jer i jedni i drugi obavljaju tielom nuždnu pomoć, i robovi i domaće životinje. Priroda ide dakle i za tim, kako bi učinila i tjelesa različitim, koja imaju slobodni i robovi. Jedna su jaka za nuždnu uporabu, a druga su pravilna i nekoristna za takve poslove, ali koristna za građanski život. I ovaj se dieli na uporabu u ratu i u miru. Ali često zbiva se i protivno, da naime jedni imaju tjelesa slobodnih, a drugi duše. Jasno je ovo, da bi svi kazali, neka svi ostali služe onima, kojih se tjelesa razlikuju od drugih, kao slike bogova. Ako li je ovo istina glede tjelesa, mnogo je pravednije glede duše tako razlikovati. Ali nije jednako lako gledati ljepotu duše, kao tiela. Da su dakle nekoji po prirodi

[13] b 11—14
[14] b 15—16
[15] Polit. 1, 5; 1254 b 16 1255 a 2

slobodni, a drugi robovi, jasno je, za koje je koristno i pravedno robovanje«.

2. *Naše primjetbe.* Aristotel dakle kaže, da ima ljudi, koji su od prirode dobili jako tielo, a malo razuma; drugi opet slabo tielo, a jak razum. Između ove dvie vrste ljudi prema Aristotelu naravno postoji odnos roba i gospodara: tko je od prirode dobio jako tielo, a slab razum, naravno robuje onomu, koji je od prirode dobio slabo tielo, a jak razum. Aristotel govori o skrajnjem slučaju, gdje je netko od prirode dobio jako tielo, ali razuma tako malo, da jedva razumije, što mu se kaže ili naređuje. Ne treba dokazivati, da takav čovjek ne može živjeti samostalno, nego da treba nekoga, koji će se za njega brinuti, a kojemu će za uzvrat služiti. Aristotel ne izpituje, što vriedi za onaj slučaj, kad razlika između razuma jednoga i drugoga nije tako izrazita, ili kad je netko od prirode primio i jako tielo i jak razum, drugi opet uz slabo tielo i slab razum. Niti iztražuje slučaj, gdje se nečiji razum razvija i izobrazuje, te polagano i nadmašuje svoga gospodara. Slično se može i tielo razvijati. Pa i nazadovati može i razum i tielo.

Aristotel si ovdje predstavlja neko posve zaostalo ili zakržljalo ljudsko biće. Jamačno robovi obično niesu bili tako zaostali ili zakržljali, inače ne bi bili mogli obavljati svih posala za svoje gospodare, te su se ovi mogli baviti samo politikom i zabavama. Zato svojom predpostavkom, da kadkada postoji slučaj, gdje netko ima jako tielo, a slab razum, svakako nije dokazao, da mogu ili moraju biti robovi i oni, koji imaju jak i dobro razvien razum. Bez sumnje su mnogi grčki gospodari bili manje daroviti i manje sposobni, nego li njihovi robovi. Pa i sam Aristotel priznaje, da se često puta dogodi protivno:[16] »Često se puta dogodi protivno, da naime jedni (robovi) imaju tjelesa slobodnih, a drugi (robovi) da imaju duše (slobodnih)«. Što treba u ovom slučaju učiniti, treba li takve robove proglasiti slobodnima ili ne, o tom Aristotel ništa ne kaže.

Osim toga mogao je netko postati robom posve neovisno o svojim razumskim sposobnostima ili nesposobnostima, samo zato, što nije izplatio svojih dugova, a osobito što je u ratu bio uhvaćen. Isto tako mogao je netko bez ikakve promjene svojih sposobnosti postati opet slobodnim, bilo time što mu je gospodar poklonio slobodu ili što ga je netko odkupio ili što se sam oslobodio. Sam je Aristotel u svojoj oporuci poklonio svojim robovima slobodu.[17] On je uobće mišljenja:[18] »Bolje je, svim robovima kao nagradu obećati slobodu« (beltion pasi tois doulois athlon prokeisthai ten eleutherian). Očito je, da Aristotel onaj izraz (physei — po prirodi) ne razumije tako, kao da izrazuje bit, koja je nepromjenljiva, nego samo u onom smislu, koji smo već prije

[16] Polit. 1, 5; 1254 b 32—34
[17] W. Jaeger, Aristoteles, Berlin 1923, str. 344—345
[18] Polit. 7, 10; 1330 a 32—33

spomenuli: prirodno, tj. logično, ali ne nuždno. Tako i mi kažemo, da je posve prirodno, da onaj, koji ima manje sposobnosti za upravljanje, traži kod drugoga službu, premda time ne postaje rob.

3. *Aristotelov stav prema protivnicima robstva. Da ovo naše shvaćanje odgovara Aristotelovoj misli, razabireno i iz njegova stava prema protivnome mišljenju.* On veli:[19] »Pa i oni, koji tvrde protivno, pravo govore, što nije teško vidjeti. Na dva se naime načina zove robovanje i rob, jer je netko i prema zakonu rob i u robstvu; a zakon je neki dogovor, u kojem kažu, da pripada pobjedniku, što je u ratu nadvladao. Ovo pravo mnogi, koji na govornički način pišu o zakonima, opisuju kao očitu nepravdu, kao da je silovito, ako će moći biti rob i pod vlašću, tko je silom svladan, premda može biti silom svladan i onaj, koji je prema sposobnosti bolji. I neki misle ovako, drugi onako, i među mudrima. Razlog je ove sumnje i razlike u nazorima taj, što i krepost, koja je stekla vodstvo, može biti silom svladana; a u drugu ruku ono, što nadvladava, uviek ima nadmoć u nekom dobru. Tako se čini, da sila nije bez kreposti, nego da se sumnja odnosi samo na pravo. Zato se nekima čini, da je pravo blagohotnost; drugima opet, da je upravo ovo pravo, da bolji vlada, budući da su razlozi oprečni te prema tome ne zahtievaju niti nešto nasilno niti uvjeravaju svojom snagom, da ne treba da vlada i gospoduje, što je bolje prema kreposti. Posve se suprotstavljaju pravu, kako misle, budući da je zakon neko pravo, što ratno robstvo smatraju pravednim, a ujedno osuđuju. Događa se naime, da početak ratova nije pravedan; a za onoga, koji nije dostojan, da robuje, neće nigdje nitko kazati, da je rob. Inače će se dogoditi, da će se smatrati robovima i robskoga podrietla oni, za koje se čini, da su najplemenitijega podrietla, ako budu slučajno uhvaćeni i prodani. Zato neće da njih zovu robovima, nego samo barbarima. Ali kada tako govore, ništa drugo ne traže, nego li ono, što je po naravi rob, što smo na početku kazali. Nuždno naime treba kazati, da su neki svagdje robovi, a neki nigdje; a isto tako i glede plemstva. Sami sebe smatraju plemićima ne samo kod kuće, nego svagdje; a barbarima samo kod kuće. Uvjereni su dakle, da je nešto naprosto plemenito i slobodno, a drugo da nije takvo naprosto«. Kao temelj ovog uvjerenja Aristotel označuje:[20] »Kada tako govore, ničim drugim ne razlikuju roba od slobodnoga nego li krepošću i zloćom; isto tako i dobroga i slaboga roda pripadnika. Traže naime, da se od dobrih rađa dobar, kao od čovjeka čovjek, i od životinje životinja«. Ali primiećuje, da ovo pravilo ne vriedi uviek:[21] »Priroda teži za tim, da ovo čini često puta, ali ne može«. Aristotel ne kaže, da priroda teži za tim, da uviek, nego samo čestoputa (pollakis) dobri roditelji imaju dobru djecu, a zli zlu. Ali priznaje, da se ovo niti čestoputa ne događa.

---

[19] Polit. I. 6; 1255 a 3—36
[20] Polit. I. 6; 1255 a 38—b 2
[21] b 3—4

Aristotelove misli, koje smo čuli, treba dobro promotriti. Priznao je, da nije sve jedno, je li netko bio zarobljen u pravednom ili u nepravednom ratu. Tko vodi nepravedan rat, jamačno nema prava, svojim protivnicima oduzimati slobodu, jer imaju pravo, odupirati se nepravednoj navali. Što dalje veli, da je pobjednik uviek nekako bolji od pobieđenoga, sigurno neće da time kaže, da je naprosto bolji, nego samo u nekom pogledu, bilo u fizičkoj sili ili u prievari ili drugim sposobnostima, o kojima ne ovisi vrlina i dobrota naprosto, moralna dobrota ili krepost u strogom smislu. Znao je Aristotel, da u grčkoj poviesti niesu uviek Grci pobiedili u ratovima s Perzijancima. Da Aristotel nije smatrao svaki pobjednički rat pravednim, ovo je izrazio kasnije značajnim riečima:[22] »Niti spada na liečnika niti na kapetana, da nagovara ili sili, onaj bolestnike, ovaj pomorske putnike. Pa ipak mnogi misle, kako se čini, da je nasilno gospodstvo isto, što dragovoljno (primljeno). Ono, što sami prema sebi smatraju nepravednim ili štetnim, ne stide se, vršiti prema drugima. Oni zahtievaju, neka se njima vlada pravedno, a sami se prema drugima ne brinu ni za kakvo pravo«. Očito je, da Aristotel ne priznaje svakomu pobjedniku pravo, lišiti svoje protivnike slobode i učiniti ih robovima, pa niti pod izlikom, da je to za njih dobro, kaošto ni liečnik ne smije siliti bolestnika, da ga izlieči. Što dakle Aristotel kaže, da je nekima prirodno, da budu robovi, to ne znači, da oni, koji su sposobniji, imaju pravo, njima gospodovati, a ovi dužnost, njima se pokoravati, odričući se svake svoje slobode. Napokon treba zabilježiti i ono Aristotelovo uvjerenje, jamačno stečeno na temelju izkustva, da podrietlo ne odlučuje uviek o sposobnostima, gospodskim ili robskim, nego da često puta plemeniti i gospodski roditelji imaju djecu, koja su posve zaostala, pa se ipak ne smatraju robovima. Sve ovo treba uvažiti, da se izpravno shvati Aristotelov izraz »neki su po prirodi gospodari, a drugi robovi«.

Iz razloga, koji su bili navedeni i sa strane onih, koji brane, i onih, koji zabacuju mnienje, da su neki po prirodi gospodari, a drugi robovi, Aristotel izvodi ovaj konačni zaključak:[23] »Da sumnja dakle ima svoj razlog, i da niesu jedni po naravi robovi, a drugi slobodni, ovo je jasno. Isto tako, da između nekih postoji ova razlika zato, jer jednima koristi, što su robovi, a drugima, što su gospodari; i da je pravo, i da nuždno jedno stoji pod vlašću, a drugo vlada na onaj način vlasti, koji odgovara prirodi. Ali loše gospodovanje bez koristi je za obojicu. Isto naime koristi dielu i cjelini, tielu i duši. A rob je neki dio svoga gospodara, kao neki dio, koji ima dušu, ali koji je tielom od njega odieljen. Zato je i neko prijateljstvo između roba i gospodara obojici koristno, onima, koji su po prirodi sklopili svoj odnos.

[22] Polit. 7, 2; 1324 b 29—36
[23] Polit. 1, 6; 1255 b 4—15

A drugima, koji niesu na ovaj način postali među sobom robom i gospodarom, nego prema zakonu i silom, protivno«.

Aristotel dakle na svršetku svoje razprave o pitanju, jesu li neki po prirodi robovi, a drugi slobodni, postavlja tri teze. Prva teza: Nema takve prirodne razlike. Druga teza: Mogu razni ljudi sklopiti među sobom odnos roba i gospodara, ako ovo traži njihova uzajamna korist. Treća teza: Netko može postati robom i protiv svoje volje, zakonom i silom. Odatle izvodi, da postoji između jednog i drugog robstva velika razlika glede prijateljstva: dragovoljno robstvo može biti skopčano s prijateljstvom, ali prisilno robstvo ne. Zašto ne može biti, ne kaže izričito; ali na temelju njegove razprave o prijateljstvu možemo razumjeti, da zato, što onaj, koji je silom zarobljen ne može ljubiti svoga gospodara.

4. *Što dakle Aristotel misli. Vidimo, da nije istina, što se toliko puta tvrdi, kao da su prema Aristotelu jedni po svojoj naravi robovi, a drugi gospodari.* On samo kaže, da uzajamna korist često puta zahtieva, da jedan traži gospodara, a drugi roba. Ali zato bismo bolje preveli grčku riječ »doulos« sa »službenik«, nego li sa »rob«, osim za one, koji su silom podloženi drugomu na službovanje. Tako i danas razlikujemo između službenika ili sluge i zarobljenika, osobito ratnog zarobljenika i robijaša, koji je osuđen na prisilni rad. Drugoga samo u prenesenom smislu zovemo katkada robom, kada naime hoćemo da iztaknemo, kako netko nerado i težko poput roba vrši svoju službu.

Još jednu činjenicu treba spomenuti, koja nas potvrđuje u našem shvaćanju. Aristotel više puta kaže, da je jedan po prirodi (physei) rob, a drugi gospodar, ali nikad ne kaže, da je po »svojoj« (heautou) prirodi takav, nego bez ove zamjenice. Zato ne smiemo ni u prievodu dodati ove zamjenice, nego moramo jednostavno kazati: po naravi ili po prirodi, ili još jasnije: naravno ili prirodno, posve naravno ili posve prirodno, makar ne nuždno.

Isti smisao predpostavlja Aristotelova nauka o razlici između gospodarskoga i robskoga znanja. Pošto je ustanovio, što je rob, i u kojem značenju možemo kazati, da su neki po naravi robovi, a drugi gospodari, izpituje, koje znanje treba da ima rob, a koje gospodar kao takav:[24] »Biti će i gospodarsko i robsko znanje. Robsko n. pr. ono, koje je netko naučavao u Sirakuzi, jer je tamo netko za plaću naučavao djecu, kako treba vršiti po redu razne službe. Takvo će biti obično i računstvo, kaošto i kuhačka vještina i druge slične vrste posluživanja, jer je jedno častnije od drugoga, drugo opet nuždnije, a prema poslovici rob može zamieniti roba, gospodar gospodara. Svako je dakle takvo znanje robsko; a gospodarsko je znanje ono, koje se odnosi na uporabu robova, jer gospodar nije time, što je posjednik robova, nego što se njima služi. Ali ova znanost nema ništa velikoga ni

[24] Polit. 1. 7; 1255 b 22—37

sjajnoga, jer gospodar mora znati robu zapoviedati, što ovaj treba da znade učiniti. Oni dakle, koji se mogu osloboditi ovoga tereta, prepuštaju ga upraviteljima, a sami se bave politikom ili filozofijom«.

Od znanja, koje mora imati gospodar i rob kao takav, Aristotel razlikuje znanje, koje se odnosi na sticanje. On veli:[25] »Znanje, koje se odnosi na sticanje, razlikuje se od obje ove vrste, kao pravedno znanje, budući da se odnosi na neki rat ili na lov«. Kod rata i kod lova treba paziti na pravdu, kao i kod sticanja dobara, i obratno. Aristotel ovo predpostavlja kao istinu, koja se po sebi razumije te je obćenito priznata tako, da je ne treba dokazivati. Lako razumiemo, zašto znanje sticanja nije istovjetno sa znanjem, niti sa gospodarskim niti sa robskim znanjem. Sticanje naime nije niti upravljanje niti izvađanje, a gospodar kao takav upravlja, rob izvodi. Ali i gospodar i rob može imati znanje sticanja pod drugim vidikom, a ne kao gospodar ili rob.

Svoju razpravu Aristotel kratko završuje riečima:[26] »O robu i gospodaru neka je dakle ovako određeno«. Kako? Koja je dakle Aristotelova nauka o robstvu? Što tvrdi, a čega ne tvrdi, nego mu se krivo pripisuje, ovo možemo na svršetku naše razprave odrediti. Temelj, na kojem je sagradio svoju filozofiju robstva, kao i uobće družtvenoga života, je činjenica, da su ljudi jedni na druge navezani te nitko nije sam sebi dovoljan. Svatko treba nekoga drugoga. Ove su potrebe najrazličitije vrste, kojima se udovoljava raznim oblicima družtvovnog života. Zajednica između gospodara i roba osniva se na tome, što jedni imaju razumske sposobnosti, ali im ne dostaje tjelesnih sila; drugi obratno imaju dosta tjelesne snage, ali manje razuma. Aristotel ne spominje drugih velikih razlika, koje isto tako stvaraju neku ovisnost jednoga od drugoga, kao bogatstvo i siromaštvo, mnogi prijatelji i osamljenost. Jamačno ovdje, kod izpitivanja podrietla robstva, Aristotel ne zalazi u ono konkretno promatranje i opisivanje životnih prilika, koje s tolikim udivljenjem i veseljem slušamo na bezbrojnim mjestima njegove filozofije ljudskoga života, t. j. u njegovoj Etici i Politici, kamo spadaju i najljepši dielovi njegove Retorike. Čini se, kao da mu tema nije bila simpatična. Zato je želio, neka se svim robovima obećaje sloboda, barem kao nagrada za njihovu vjernost. Ovoj njegovoj želji odgovara i njegovo opravdavanje robstva, koje je postojalo u njegovo vrieme. Razlozi naime, koje navodi kao neko opravdanje robstva, ne dokazuju više, nego li to, da je službenički odnos prirodna ustanova, a ne da službenici moraju gubiti slobodu, niti da gospodar može sa svojim službenicima ili robovima postupati kako mu drago, kao da ovi nemaju nikakva prava. Niti ikako napominje, čiji bi bio rob onaj, koji je od rođenja ili kasnije dobio jako tielo, a manje razuma. Da li roditelji s njime mogu ili čak i moraju po-

---

[25] Polit. 1, 7; 1255 b 37—39
[26] b 39—40

stupati kao s robom ili ga prodati, o tom Aristotel ne govori. Bez sumnje roditelji prema Aristotelu nijesu dužni lišiti slobode svoje diete, koje ima zdravo i jako tielo, a razumom zaostaje. Dapače, ako su roditelji bogati, moći će takvo diete provoditi i gospodski život i služiti se robovima, koji će biti inteligentniji od njega. Ako li roditelji nijesu bogati, ili ako nema nikoga, koji bi ga držao kod sebe te se za njega brinuo, morat će tražiti službu kod nekoga, kojemu će moći biti od koristi, a koji će se zato brinuti za njegove potrebe. Gospodar morat će se dobro za njega brinuti, jer ovo zahtieva uzajamna korist, kako Aristotel veli. Da se onaj, koji traži kod drugoga službu, mora lišiti svoje slobode i svakog osobnog prava, Aristotel nikako ne napominje. Svi oni razlozi, koje navodi, promatrajući i životinje i čovjeka, dokazuju samo to, da je kod svake zajednice i zajedničkoga djelovanja nuždno neko vodstvo; a ne dokazuju, da vodstvo uništava svaku slobodu. Prema Aristotelu gospodarsko-službenički odnos potječe iz uzajamne koristi, koja sigurno ne bi postojala, kad bi službenik morao sve žrtvovati, a da gospodar ne bi trebao udovoljavati njegovim potrebama. Aristotel ovo i priznaje, kad kaže, da je loše gospodovanje na štetu i gospodaru i robu. Što dakle prema njemu rob ima ovo posebno svojstvo, da nije samo čovjek, nego i nečije vlastničtvo, ne znači, da gospodar može sa svojim robom postupati kao s životinjom, koju može bez nepravde i ubiti. Robu ostaju sva prava, koja mu pripadaju kao čovjeku, dapače i pravo na prijateljstvo sa svojim gospodarom. Ne znači dakle posjedovanje roba isto kao posjedovanje životinje ili koje nežive stvari. Aristotel ne tumači, u čemu stoji posjedovanje roba, u kojim pravima i dužnostima sa strane gospodara i roba. Njegov se glavni interes kreće oko pitanja, da li uobće neki čovjek može postati vlastničtvom ili posjedom nekog drugog čovjeka; da li se to ne protivi prirodnom pravu; da li nije štetno po roba. Budući da predpostavlja, da rob nije lišen svakog prava, zato mu se čini, da se robstvo ne protivi nuždno prirodnomu pravu niti robovoj koristi. Ipak ne postavlja ove svoje teze kao sigurno izpravne. Preostaje pitanje, kako netko može postati tuđim vlastničtvom Aristotel spominje samo jedan način: zakon, osobito onaj, koji se tiče ratnih zarobljenika. Ali priznaje, da niti ovi nijesu nuždno robovi zato, što su pobieđeni i uhvaćeni. Da bi netko mogao biti poradi kojega zločina osuđen na robstvo, o tom Aristotel ne govori. Niti ne spominje mogućnosti, da bi roditelji prodali svoju djecu kao robove. Niti da bi netko mogao sam dragovoljno postati robom. Niti da bi netko smio silom drugoga učiniti robom.

IV. POVIJESTNIČARI O ARISTOTELU

Pošto smo svestrano promotrili, što Aristotel sam kaže, i kako sam sebe tumači, lako ćemo prosuditi, jesu li izpravni prikazi njegove nauke, što ih nalazimo kod raznih, pa i najuglednijih prikazivača Aristotelove misli.

1. *Ed. Zeller, najslavniji povjestničar grčke filozofije, ovako prikazuje Aristotelovu nauku o robstvu:*[27] »Robstvu posvetio je Aristotel posebnu pažnju, u jednu ruku, da istraži, je li nuždno i opravdano; u drugu ruku, da odredi, kako treba s robovima postupati. Da je robstvo nuždno, ovo izvodi iz same prirode kućne zajednice, jer njezine potrebe traže ne samo takvo oruđe, koje nema života, nego i živo i razumno oruđe. A oruđe je vlastničtvo onoga, koji se njime služi. Da bude dakle kućna zajednica podpunoma uređena, nuždni su i ljudi, koji su vlastničtvo gospodarevo, naime robovi. Da je ovo vlastničtvo i pravedno, da je robstvo osnovano ne samo pozitivnim zakonom, kako su već tada neki tvrdili, nego da počiva i na prirodi, naš filozof hoće da dokaže iz činjenice, da su prirodne sposobnosti ljudi različite. Oni, koji su po prirodi sposobni samo za tjelesne poslove, stoje, kako se dolikuje, pod vlašću onih, koji su sposobni duhovne djelatnosti, jer ovi stoje iznad onih, kao bogovi nad ljudima, ili kao ljudi nad životinjama. Dapače Aristotel tvrdi, da je priroda zapravo htjela obojicu (gospodara i roba) razlikovati u tjelesnom pogledu, i da je samo neka nepravilnost, ako jedni imaju dušu, a drugi tielo slobodnih. Budući da je obično u istinu ovaj odnos između barbara i Helena, oni su rođeni robovi ovih. Aristotelu se dakle čini, da nije samo robstvo opravdano, nego i rat za sticanje robova, dok se robstvo ograničuje na one, koji su od naravi za to određeni. Istom onda nije više pravedno, ako takvi postaju robovima, koji po svojoj prirodi treba da vladaju. Ako se s ratnim zarobljenicima postupa jednostavno kao s robovima, Aristotel toga ne može odobravati, jer i najbolji mogu biti uhvaćeni, pa i oni, koji su bili posve nepravedno napadnuti. Prema ovim se načelima mora dakako ravnati odnos između gospodara i roba. Ako žena ima nevaljanu (ungültig), dječak nepotpunu (unvollendet) volju, rob nema nikakve volje. Njegova je volja u njegovu gospodaru. Poslušnost i uporabivost za službu jedina su krepost, koje je sposoban. Da robu kao čovjeku mora pripadati i neka posebna krepost, Aristotel istina, priznaje. Ali odmah dodaje, da ovo može kod njega biti samo u veoma malenom stepenu. Isto tako preporučuje blago i čovječno postupanje prema robovima. Od gospodara traži, neka ih odgoji za krepost, koje su sposobni, te mu savjetuje, obećati im slobodu kao nagradu za dobro vladanje. Ipak neka bude gospodareva vlast u cjelosti despotska, i njegova ljubav prema robu neka bude isto tako nemoguća, kao ljubav bogova prema ljudima. Da ovo vriedi za roba samo kao roba, a ne kao čovjeka, ovo je mišljenje filozofu na čast, ipak je nedosljedno. Izpravnije posljedice, naime da čovjek kao takav ne može biti rob, Aristotel nije povukao; zato je odviše jako u njemu živio grčki običaj i grčki način mišljenja«. Tako slavni povjestničar grčke filozofije Ed. Zeller prikazuje Aristotelovu filozofiju robstva.

---

[27] Die Philosophie der Griechen, II. Teil, 2. Abt., 4. izd., Leipzig 1921, str. 690—693.

Naš odgovor Zelleru. On predpostavlja, da je prema Aristotelu »živo oruđe« isto, što rob, neka definicija roba. Ova je predpostavka posve kriva. Aristotel istina kaže, da je rob živo oruđe, ali ne samo rob, nego svaki pomoćnik je neka vrsta oruđa. Zato se Aristotel, izpitujući, što je rob, ne zadovoljava odgovorom, da je rob živo oruđe, nego dalje traži definiciju roba. Kazati dakle, da je u kućnoj zajednici nuždno živo oruđe, ne znači isto, što kazati, da su nuždni robovi, nego su dovoljni i slobodni pomoćnici.

Isto tako nije istina, da svako oruđe pripada kao vlastničtvo onomu, koji se njime služi. Aristotel samo kaže, da je vlastničtvo neka vrsta oruđa, a ne da je svako oruđe vlastničtvo onoga, koji se njime služi. Ne sliedi dakle, da mora »živo oruđe« biti vlastničtvo onoga, koji se njime služi ili onoga, kojemu služi.

Nije istina, da Aristotel nastoji, kako bi dokazao da se vlastničtvo »živog oruđa« osniva na prirodi. On dokazuje, da na temelju prirodnih svojstava i potreba počiva razlika između onoga, koji vlada ili upravlja, i onoga, koji stoji pod vladom ili upravom. Ali on nikako ne nastoji, kako bi dokazao, da je onaj, koji upravlja, nuždno i vlastnik onoga, koji stoji pod njegovom upravom. Jamačno Aristotel nije mislio, da su atenski arhonti bili vlastnici čitave atenske države, niti se sam osjećao ičijim vlastničtvom, makar bio podložan vlastima. Svi razlozi, koje Zeller navodi kao Aristotelove dokaze, da je robstvo prirodna uredba, dokazuju samo to, da u zajednici takvih raznih suradnika svrsi čitave zajednice i njezinoj zajedničkoj koristi bolje odgovara, a kadkada i jedino to odgovara, da oni vode ili upravljaju zajedničkim radom, koji imaju veće razumske sposobnosti, a ostali da se dadu voditi, a ne da su ovi vlastničtvo onih. Niti odnos između Helena i barbara Aristotel drukčije zamišlja. Heleni su sposobniji za vodstvo, nego li barbari, ali Heleni nijesu time i vlastnici svih barbara. Niti su Heleni među sobom jednaki, te bi se i kod njih opetovalo pitanje, tko je zapravo vlastnik svih barbara. Dapače onaj helenski narod, koji nadvisuje sve ostale helenske narode svojim umnim sposobnostima, morao bi biti vlastnik svih ovih, ako se ono načelo dosljedno provodi. Bez sumnje, Aristotel neće da ide tako daleko.

Zeller veli, da »Aristotel odobrava rat, koji ide za tim, da se dobiju robovi (Krieg zur Erwerbung von Sklaven), ali samo dok se robstvo ograničuje na one, koji su od naravi za to određeni; i da istom onda rat postaje nepravednim, kada postaju robovima takvi, koji bi po svojoj naravi morali vladati; ako se s ratnim zarobljenicima bez daljnjega postupa kao s robovima, toga Aristotel ne može odobravati, jer mogu biti zarobljeni i oni, koji su najbolji i koji su bili posve nepravedno napadnuti«. Za svoju se tvrdnju Zeller poziva na Aristotelove rieči,[28] a da ih ne

[28] Polit. 1, 8; 1256 b 23—26

navodi niti u originalu niti u prievodu. Promotrimo dakle izvorni tekst, dodavši i prijašnja tri redka (dakle 20—26): »ei oun he physis methen mete ateles poiei mete maten, anagkaion ton anthropon heneken auta panta pepoiekenai ten physin; dio kai he polemike physei ktetike pos estai. he gar thereutike meros autes, he dei chresthai pros te ta theria, kai ton anthropon hosoi pephykotes archesthai me thelousin, hos physei dikaion touton onta ton polemon«. T. j.: Ako dakle priroda ništa ne čini niti nesavršeno niti uzalud, nužno je priroda sve ovo (naime što je prije kazao: da biline služe životinjama kao hrana, a životinje čovjeku za hranu i odielo) priroda učinila poradi ljudi. Zato biti će i ratna vještina na neki način po naravi vještina sticanja. Lovačka je naime vještina neki njezin dio, kojom se treba služiti i prema životinjama i prema svim onim ljudima, koji su po svojoj prirodi određeni, da stoje pod upravom, pa ipak neće, budući da je po prirodi ovaj rat pravedan«. Slied je Aristotelovih misli ovaj: Priroda je sve učinila poradi ljudi. Sve treba da služi ljudima; dakle i ratna vještina i lovačka vještina, koja je neki dio ratne vještine. Zato je i rat i lov pravedan, jer odgovara prirodi. Sam je Aristotel prije kazao, da nije svaki rat (i lov) pravedan. Kada je rat uobće pravedan, o tom ovdje ništa ne spominje. Ali ovdje kaže, da je pravedan rat, kada se lovačka vještina upotrebljava prema onim ljudima, kojima je prirodno, da stoje pod upravom, pa ipak neće da stoje pod upravom. Aristotel ne spominje izraza »doulos — rob«, niti »douleuein — robovati, nego »archein — vladati ili upravljati« i »archesthai — stajati pod vladom ili upravom«. Nije dakle nuždno, ovdje Aristotelu pripisivati mišljenje, da odobrava lov, kojim neki ljudi postaju neograničeno vlastničtvo drugih, nego samo podanici (archomenoi), koji dakako ne uživaju podpune slobode i svih prava, ali opet nijesu bez svakog prava. Niti Aristotel misli, da oni, koji upravljaju, nemaju nikakvih dužnosti prema svojim podanicima, nego samo prava.

Što Zeller dalje kaže, da prema Aristotelu žena ima nevaljanu volju, dječak nedovršenu, a rob nikakve volje, nego da je njegova volja u gospodaru, ima dobar smisao. Žena ne odlučuje, premda je savjetnica svoga muža, a ne robkinja; dječak niti ne odlučuje niti se ne pita za savjet, dok ne naraste; a rob niti ne odlučuje niti se ne pita za savjet, kao da ima pravo tražiti, da ga se pita; ali to vriedi samo za roba kao takva, a ne za roba kao čovjeka, koji može biti iskusan i mudar savjetnik. Što opet veli, da robova krepost može biti samo veoma malena, isto tako vriedi za roba kao takva, jer rob kao takav treba samo da izvodi gospodareve naredbe, a ne da ih zamisli. Ali kao čovjek može i rob imati veliku krepost.

Napokon, što Zeller tvrdi, da prema Aristotelu ne može postojati ljubav gospodara prema robu, protivi se izričitoj Aristotelovoj izjavi, da treba razlikovati između roba kao takva i roba kao čovjeka. Aristotel kaže, da između gospodara i roba kao takva

ne može postojati prijateljstvo, ali dopušta, da može postojati prijateljstvo između gospodara i roba kao čovjeka. Zeller na to primjećuje, da Aristotel poradi toga zaslužuje svaku čast, ali da je time počinio nedosljednost. Prema Zelleru Aristotel bi morao zaključiti, da čovjek kao takav uobće ne može biti rob. Zellerov prigovor moramo odkloniti kao neosnovan. Niti je Aristotel pogriešio time, što je razlikovao između roba kao takva i roba kao čovjeka, niti je rekao, da čovjek kao takav može biti rob. Zato ne možemo govoriti o nekoj častnoj Aristotelovoj nedosljednosti u filozofiji robstva.

2. Zellerov je prikaz Aristotelove nauke o robstvu tipičan kod kasnijih povjestničara. Da čujemo, što kaže glasoviti *Th. Gomperz:*[29] »Ništa nije za njega (Aristotela) u našim očima častnije u ovoj stvari nego li njegova nedosljednost... Očevidno postoji dubok jaz između raznih nauka našeg filozofa o robskom odnosu. Rob je prema njemu u jednu ruku samo stvar i oruđe — jedno oruđe na mjesto mnogostrukog; oruđe, koje ima dušu; živo vlastničtvo poput domaće životinje, konja ili goveda; treba mu samo malo kreposti; gospodareva korist je njegov vrhovni zakon; prijateljstvo između slobodnih i robova je isto tako nemoguće, kao između rukotvorca i njegova oruđa. U drugu ruku opet ima ovo vriediti samo za roba kao takva, a ne za njega kao čovjeka... Nama se čini, da je ovo razlikovanje samo cjepidlačarenje... Kod razpravljanja o tom predmetu nosile su ga razne struje sad na jednu sad na drugu stranu. Uzalud je nastojao, kako bi ostao tvrd prema čovjekoljubivim pokretima vremena. Ovi su ostavili i u njegovoj teoriji jasne tragove, kaošto su ga podpunoma rukovodili u praksi. Da je sve, što kod njegove nauke o robstvu čini dojam tvrdoće i okrutnosti, proisteklo iz njegove glave, a ne iz njegova srdca, to nam svjedoče odredbe njegove oporuke, koje su poklonile slobodu mnogim, ako ne većini članova njegova velikoga kućanstva«. Naš je odgovor isti, koji smo dali Zelleru.

3. *H. Meyer* piše u svojoj izvrstnoj poviesti stare filozofije:[30] »Kućna zajednica uključuje prema shvaćanju, koje je tada bilo gotovo obćenito, i odnos gospodara i roba. Pa i Aristotel misli, da je »živo oruđe« slobodnomu Grku nuždno za to, da na mjestu njega obavlja kućne poslove i da se brine za njegove životne potrebe... Protiv slobodarskih ideja nekih sofista, prema kojima se robstvo protivi prirodi te je postalo samo zakonom, i koji su naučavali, da su svi ljudi slobodni, Aristotel zauzima borben stav. On zastupa stanovište reakcije i nastoji, kako bi dokazao, da se osniva na prirodnom redu. Manjak u razumskoj sposobnosti je, razlog zašto je neki čovjek po prirodi rob. Onaj je rob, koji se tako od normalnoga tipa čovjeka udaljuje, kao duša od tiela ili

[29] Griechische Denker, III. sv., 4. izd., Berlin 1931, str. 280—282.
[30] Geschichte der alten Philosophie, München 1925, str. 363—364.

životinja od čovjeka; nada sve onaj, koji ima samo toliko razuma, da može primiti razumske zahtjeve drugih, a da sam ne može biti izvor takvih zahtjeva. Aristotel dakle misli, da se podložnost osniva na nekoj prirodnoj duševnoj kakvoći, koja daje pravo, upotrebljavati kao sredstvo za svrhu takve, koji su nesposobni za samostalni razvitak razuma i osobnosti«. I Meyer dakle *krivo predpostavlja*, da je prema Aristotelu »živo oruđe« isto, što rob. Sjetimo se, gdje Aristotel svakoga pomoćnika, a ne samo roba, zove oruđem, dakle živim oruđem. Što dakle Aristotel veli, da je u kućnoj zajednici nuždno živo oruđe, ne dokazuje, da je prema njemu nuždno robstvo. Isto tako nije jasno, u kojem smislu treba razumjeti, da manjak u razumskoj sposobnosti čini prirodnim robom.

4. *W. D. Ross*, slavni englezki aristoteličar, zaključuje svoj prikaz Aristotelove nauke o robstvu ovim riečima:[31] »Što se kod Aristotelova pogleda (na robstvo) ne može preporučiti, to je njegovo dieljenje ljudskoga roda na dva diela. Tu je neprekidna gradacija ljudi pod oba vidika, moralnim i intelektualnim. Ova gradacija vodi i vodit će po svoj prilici uviek nekom sistemu podređivanja. Ali u takvu sistemu ne bi se smio ni jedan član smatrati jednostavnim živim oruđem. Aristotelova razprava o pitanju sadržaje u sebi prikriveno oprovrgnuće njegove teorije. On priznaje, da rob nije mrtva materija, nego da ima onu podređenu vrstu razuma, koja ga usposobljuje, da može ne samo mehanički slušati, kad mu se nešto zapoviedi, nego da može razumjeti i dokaz. A opet u drugu ruku kaže, da ipak rob kao rob ne može biti prijatelj svoga gospodara, a kao čovjek da može biti (njegov prijatelj). Ali njegova priroda ne može biti tako razdieljena. Ako je čovjek, ne može biti samo živo oruđe«. Kao Zeller, Gomperz, Meyer i dr., tako i Ross krivo predpostavlja, da je prema Aristotelu samo rob živo oruđe i zabacuje razliku između roba kao takva i roba kao čovjeka.

5. *M.-D. Roland-Gosselin*[32] u svom dragocjenom djelu o Aristotelu veli: »Aristotel pokazuje se dosta humanim u pogledu robova. On hoće, da se s njima postupa bez silovitosti; obećanjem slobode može se, tako misli, sve od njih postići; doista poklonio je na samrti slobodu svim onima, koji su stajali u njegovoj osobnoj službi. Ali on dopušta, da su neki ljudi po samoj prirodi određeni za robstvo, jer im ne dostaje razuma, dok se iztiču svojim sposobnostima za materijalni rad. Koliko ih ima među našim suvremenim poganima, koji po tiho isto misle? Aristotel imao je barem ovu izpriku: time, što je proglasio, da su neki ljudi po prirodi robovi, ograničio je obseg robstva, jer je iz toga sliedilo, da nijedan slobodan čovjek nije mogao postati robom, pa niti nakon nekog rata, silom nekog pobjednika«. Čini se, da je u ovim

[31] Aristotle, London 1923, str. 240—242.
[32] Aristote, Paris 1928, str. 141—142.

riečima sadržano isto shvaćanje Aristotelove izreke »neki su po prirodi robovi«, koje smo susreli kod Zellera i drugih. Ali što pisac tvrdi, da je Aristotel time ograničio robstvo, ne sliedi, jer Aristotel nije kazao, da samo oni mogu biti robovi, koji su po prirodi za to određeni.

6. Z. *Gonzalez*,[33] slavni španjolski povjestničar filozofije, najprije opetuje obično shvaćanje Aristotelove nauke o robstvu: »Stagiranin poput svojih predšasnika gleda u robovima bića, koja su prirodno niža. Za njega je robstvo uredba, koja se osniva na samoj prirodi. Rob je biće, koje je između životinje i slobodnog čovjeka. Ipak je Aristotelova nauka gleda načina, kako treba s robovima postupati, razumnija i čovječnija od Platonove, jer naučava, da je dolično i pravedno, odrediti svršetak robstva i pokloniti slobodu robu u određenom roku«. Ali onda dodaje: »Dobro je i to primietiti: Kad Aristotel kaže, da su neki ljudi prirodno robovi, ovo ne valja tako shvatiti, kao da ih je priroda učinila takvima ili kao da prirodni zakon ovo zahtieva. Smisao je ovaj: Kašto ima ljudi, koji su obdareni razumnim sposobnostima i sretnim razpoloženjima za krepost, za znanje i zapoviedanje, tako ima i drugih, prema kojima priroda nije bila tako darežljiva, koji imaju dušu prirodno servilnu, nizke sklonosti i neki stepen prirođene tuposti. Odatle dolazi, da je za ovu vrstu ljudi robstvo i podređenost kao prirođena stvar. Ako samo s malo pažnje čitamo Aristotelova mjesta, koja se tiču ovoga predmeta, lako ćemo se uvjeriti, da je to doista smisao njegove nauke, barem u većem dielu spomenutih mjesta; da je robstvo nekim ljudima prirodno. Ipak moramo priznati, da neka od ovih mjesta nije, kako se čini, lako na prvi pogled dovesti u sklad s ovim tumačenjem«. Tako slavni španjolski filozof i povjestničar filozofije Z. Gonzalez.

Priznajemo, da je dobra njegova primjetba. Na temelju našeg svestranog iztraživanja Aristotelove nauke, u koliko se ikako odnosi na robstvo, upoznali smo, da doista nemamo pravo, Aristotelu pripisivati onih velikih zabluda, koje mu se obično spočitavaju: naime da je svako živo oruđe rob; da su nekoji po samoj svojoj naravi određeni za to, da budu ili gospodari ili robovi; da je Aristotel bio nedosljedan, što je razlikovao između roba kao roba i kao čovjeka; da je Aristotel u praksi napuštao svoju teoriju. Ali priznajemo i to, da bismo željeli, neka bi Aristotel bio otvorenije govorio, pa makar se time zamjerio pobornicima istinitoga robstva svih vremena.

Franjo Šanc D. I.

---

[33] Histoire de la philosophie, na francuzki preveo G. de Pascal, Paris 1890, I. sv., str. 324—325.